

UDK: 82.09:82.0-28

Dildora BAHRIDINOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti doktoranti, PhD
E-mail:dildora6581042@gmail.com

O'zRFA doktoranti, PhD A.Eshniyozova taqrizi asosida

THE GENRE OF LITERARY CONVERSATION: TYPOLOGY, HISTORICAL EVOLUTION, AND THE ROLE IN THE SYSTEM OF LITERARY CRITICISM

Annotation

This scholarly article is dedicated to the theoretical and historical analysis of the genre of literary conversation. The research aims to define the complex typology, historical evolution, and functional role of the literary conversation genre within the contemporary system of literary criticism. Using comparative-historical, typological, and functional analysis methods, four main types of literary conversation were identified: didactic, polemical, biographical, and theoretical. The results indicate that the genre has undergone three main evolutionary stages, progressing from ancient philosophical dialectics to modern journalism and literary critique. Furthermore, scholarly views on the classification of genres based on literary dialogue, the functional tasks of critical conversation, and their exemplary manifestations have been synthesized within literary studies.

Key words: literary conversation, literary criticism, dialogue, interview, speech genres, dialogism, round table discussion, genre typology, historical poetics.

ЖАНР ЛИТЕРАТУРНОЙ БЕСЕДЫ: ТИПОЛОГИЯ, ИСТОРИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ И РОЛЬ В СИСТЕМЕ ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ

Аннотация

Данная научная статья посвящена теоретико-историческому анализу жанра литературной беседы. Целью исследования является определение сложной типологии, исторической эволюции и функциональной роли жанра литературной беседы в современной системе литературной критики. С помощью сравнительно-исторического, типологического и функционального методов анализа были выявлены четыре основных типа литературной беседы: дидактический, полемический, биографический и теоретический. Результаты показывают, что жанр прошел три основных эволюционных этапа, развиваясь от античной философской диалектики до современной публицистики и литературной критики. В рамках литературоведения обобщены научные взгляды на классификацию жанров, основанных на литературном диалоге, функциональные задачи критической беседы и их образцовые проявления.

Ключевые слова: литературная беседа, литературная критика, диалог, интервью, речевые жанры, диалогизм, круглый стол, типология жанра, историческая поэтика.

ADABIY SUHBAT JANRI: TIPOLOGIYASI, TARIXIY EVOLYUTSIYASI VA ADABIY TANQID TIZIMIDAGI O'RNI

Аннотасија

Ushbu ilmiy maqola adabiy suhbat janrining nazariy-tarixiy tahliliga bag'ishlangan. Tadqiqot adabiy suhbat janrining murakkab tipologiyasi, tarixiy evolyutsiyasi va zamonaviy adabiy tanqid tizimidagi funksional o'rni belgilashni maqsad qilgan. Qiyosiy-tarixiy, tipologik va funksional tahlil metodlari yordamida adabiy suhbatning to'rtta asosiy tipi (didaktik, polemik, tarjimai holi, nazariy) aniqlandi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, janr antik falsafiy dialektikadan zamonaviy publitsistika, adabiy tanqidgacha bo'lgan uchta asosiy evolyutsion bosqichni bosib o'tgan. Adabiyotshunoslikda adabiy muloqotga asoslangan janrlar tasnifi, adabiy-tanqidiy suhbatning funksional vazifalari va namunaviy ko'rinishlari xususida ilmiy qarashlar umumlashtirildi.

Kalit so'zlar: adabiy suhbat, adabiy tanqid, dialog, intervyu, nutq janrlari, dialogizm, davra suhbat, janr tipologiyasi, tarixiy poetika.

Kirish. Adabiyotshunoslikning markaziy muammolaridan biri adabiy jarayonni baholash va tizimlashtirish bilan bog'liqdir. Ushbu jarayon nafaqat badiiy matnlarni yaratishni, balki ular atrofida kechadigan munozara, tahlil va baholash diskursini ham o'z ichiga oladi. Adabiy suhbat janri (dialog) mana shu diskursning eng qadimgi va eng faol shakllaridan biri bo'lib, u yozuvchilar, adabiy tanqidchilar, nazariyotchilar va mutafakkirlar o'rtasidagi fikr almashinuvining munosib maydonidir. Adabiy tanqid taraqqiyoti jarayonida baholash va talqin qilishning monologik shakllari (taqriz, maqola, ocherk) bilan bir qatorda dialogik shakllar ham doimiy ravishda rivojlanib kelgan. Shular ichida adabiy suhbat janri alohida e'tiborga loyiq. U ikki yoki undan ortiq nutq

egalarining muloqoti orqali adabiy hodisalarni sharhlaydi, bahs uyg'otadi, estetik mezonlarni aniqlashtiradi va o'quvchilar auditoriyasini tanqidiy fikrlashga o'rgatadi. Bu janr faqatgina ikki kishi o'rtasidagi oddiy muloqot emas. U adabiyot nazariyasi, estetika va tanqidiy metodologiyaning shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Qadimgi Yunonistonning falsafiy dialoglaridan tortib, XX asrning adabiy polemikalari va zamonaviy mediadagi intervyularigacha, adabiy suhbatlar doimiy ravishda badiiy mezonlarni belgilab, o'quvchilar dunyoqarashini shakllantirib kelgan. Suhbat (dialog) dialektikaga ko'ra ikkiyoqlama bilish demakdir. "Bilish fikrlarning uchrashuv, birikuv jarayoni, bilim shu jarayon natijasidir. Demak, bilish jarayonida eng kamida ikki kishining

fikri bir-birini inkor yoki tasdiq etadi, yoki bo'lmasam, bir-birini to'ldiradi – xullas, rivojlanishga turtki beradi" [1]. Biroq, janrning o'zi, uning aniq tipologik chegaralari, tarixiy evolyutsiyasi va adabiy tanqid tizimidagi funksional o'rni hali yetarlicha tizimli va kompleks tarzda o'rganilmagan. Ayniqsa, global axborotlashuv sharoitida uning yangi shakllari vujudga kelayotgani bu mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi. Adabiy suhbatning dolzarbligi quyidagi uch omil bilan izohlash mumkin:

Dialogik tafakkurning adabiy jarayonni tushuntirishdagi metodologik ahamiyati yuori ekani (fikrlar to'qnashuvi, savol-javob, aniqlashtirish);

Tanqidning ommaviy kommunikatsiya (matbuot, radio, TV, internet) bilan integratsiyalashuvi va suhbat/intervyuning shu maydonda eng tezkor shaklga aylanishi;

Bugungi raqamli muhitda (podkast, onlayn-intervyu, jonli efir, chat-intervyu) adabiy suhbatning g'ibrid janr sifatida kengayib borayotganligi.

Shu bois adabiy suhbat janrining tarixiy shakllanish bosqichlarini antik davrdan hozirga qadar tizimlashtirish, uning tipologik ko'rinishlarini ajratish, rus va o'zbek adabiyot-shunosligidagi nazariy yondashuvlarni muqoyasa qilish hamda adabiy tanqid janrlari ichida tutgan o'rni ilmiy asosda yoritish dolzarbdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Adabiy suhbatning ildizlari qadimgi falsafiy dialoglarga borib taqaladi. Platonning dialoglari haqiqatga erishishning asosiy usuli sifatida dialektikada muhim o'rin tutgan. Ushbu an'ana suhbatni gnoseologik funktsiya (bilish funktsiyasi) ni kuchaytirdi. Demak, adabiy suhbatning eng qadimiy madaniy modeli antik davr dialoglari deyish mumkin. Platonning dialoglari (Ion, Respublika) adabiyot – poeziya va ritorika haqidagi bahslarni aynan suhbat shaklida uyushtiradi. Bu shakl fikrni tayyor xulosa emas, bahs ichida tug'iladigan natija sifatida beradi [2]. Adabiy suhbatning janr tabiati haqidagi eng

muhim nazariy qarashlar M. M. Baxtin tomonidan ilgari surilgan. Uning polifoniya (ko'p ovozlilik) konsepsiyasi suhbatning strukturaviy-kommunikativ mohiyatini ochib beradi. Baxtinga ko'ra, adabiy suhbatda ishtirokchilarning har biri mustaqil, teng huquqli ovozga ega bo'lib, bu janrning demokratik va dinamik xarakterini belgilaydi [3]. Bu nazariya, ayniqsa, polemik suhbatlarni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, janr nazariyotchilari adabiy dialogning g'ibrid xususiyatini, ya'ni uning falsafiy risolalar, adabiy tanqidiy maqolalar va publitsistik intervyular bilan kesishish nuqtalarini ta'kidlaydilar. Adabiy suhbatning tanqid tizimidagi o'rni XX asrning o'rtalarida, ayniqsa, germenevt olimlar tomonidan muhokama qilingan. Gadamer tushunishni (interpretatsiya) suhbat shakli deb hisoblaydi. Adabiy tanqidiy suhbatlar esa (yozuvchi-tanqidchi, tanqidchi-o'quvchi) baholash, kanonlashtirish va g'oyalarni ommalashtirish vositasi sifatida ko'rib chiqiladi.

Adabiy tanqid boshqa janrlarda bo'lganidek, adabiy suhbatning ham o'z talablari mavjud. Dialogda kamida ikki suhbatdoshning qatnashishini nazarda tutiladi. "Dialog shunday muloqotki, unda turli qarashlar namoyon bo'ladi, lekin shu bilan birga ishtirokchilarda o'zaro tushunish qobiliyati ham bo'lishi zarur. Bunday ommaviy suhbat keskin, ammo hurmat bilan munosabatda bo'lishi kerak. Dialog janjalga aylanib ketmasligi lozim" [4].

O'zbek adabiy tanqidchiligida adabiy suhbat "Adabiy muloqotga asoslangan janrlar" tarkibida ko'rsatilishi, ya'ni tanqidiy maktub va adabiy-tanqidiy suhbat bir guruh sifatida ajratilishi kuzatiladi. Adabiy-tanqidiy suhbatning adabiy jarayon, asar va dolzarb muammolarga bag'ishlanishi hamda alohida janr sifatida o'z tabiatiga egaligi haqida ilmiy fikrlar bayon qilingan [5]. Adabiy suhbat janri o'zining asosiy kommunikativ maqsadi va tarkibiy xususiyatlariga ko'ra to'rtta asosiy tipga bo'linadi:

Turi	Asosiy Maqsadi	Namunalari	Asosiy Xususiyati
1. Didaktik/Falsafiy Suhbat	Bilim berish, haqiqatni kashf etish, axloqiy/estetik me'yorlarni o'rgatish.	Platon dialoglari, Sitseronning risolalari.	Savol-javob, dialektik metodologiya, o'qituvchi (ustoz) va shogird (o'rganuvchi) rollarining aniqligi.
2. Polemik/Tanqidiy Suhbat	Raqibning pozitsiyasini inkor etish, nazariy yo'nalishni himoya qilish, adabiy kurash.	XIX-XX asrlar adabiy manifestlari va munozaralari, Formalistlar va Sotsrealistlar o'rtasidagi bahslar.	Kuchli argumentatsiya, ritorik vositalarning faolligi, ikki tomonlama qarama-qarshi pozitsiya (tezis va antitezis).
3. Tarjimai Holy/Xotira Suhbat	Ijodkorning hayotiy tafsilotlari, asarlarning yuzaga kelish tarixi, shaxsiy fikrlarini ochish.	Adiblar bilan ommaviy intervyular, Gyote va Ekkmanning suhbatlari	Nostandart, erkin savollar, xotiralarga tayanish, shaxsiyatga qaratilganlik.
4. Estetik/Nazariy Suhbat	Adabiy hodisalar (janr, uslub, oqim) haqida umumiy nazariy asoslarni ishlab chiqish, tushunchalarni aniqlash.	Badiiy ijod xususiyatlari haqidagi yozuvchi-yozuvchi suhbatlari, seminarlar.	Abstrakt tushunchalar bilan ishlash, ilmiy-tanqidiy tilning ustunligi, umumiy xulosalarga intilish.

Ko'rinib turibdiki, suhbat ko'p vazifaviy xususiyatga ega bo'lib, u bir vaqtning o'zida falsafiy (bilish), publitsistik (tarqatish) va tanqidiy (baholash) vazifalarni bajaradi.

Adabiy suhbat janri adabiy tanqidning ajralmas tarkibiy qismi sifatida adabiy jarayonda kamida uch yo'nalishda barqaror funksiyalarni bajaradi.

Birinchidan, aksiologik (baholash) funktsiyasi orqali adabiy suhbatlar badiiy asarning estetik va ma'naviy qadr-qimmatini aniqlashga xizmat qiladi. Suhbat jarayonida asar haqida dastlabki qarashlar shakllanadi. Asarning yangiligi, til va uslubidagi yutuqlari, mavzu va g'oyaning ijtimoiy-axloqiy ahamiyati qay darajada ekani, adabiy an'analar bilan munosabati qandayligi kabi. Natijada asarning adabiy

maydondagi o'rni belgilanadi. Ayrim asarlar suhbatlarda qo'llab-quvvatlanib, kengroq e'tirofqa sazovor bo'ladi. Boshqalari esa tanqidiy e'tirozlar sabab bo'lishi ham mumkin.

Ikkinchidan, diskursiv (tarqatish) funktsiyasi adabiy suhbatning eng amaliy va tezkor jihatini ko'rsatadi. Adabiy suhbatlar yangi g'oya va talqinlarni tor mutaxassislar doirasidan chiqarib, keng jamoatchilikka olib chiqadi: murakkab nazariy fikrlar muloqot shaklida soddaroq, tushunarliroq ko'rinishga kiradi, muammoli savollar ommaga tushuntiriladi. Ayniqsa, davra suhbatlari, intervyular, muhokamalar adabiy jarayonni jonlantirib, o'quvchini faqat iste'molchi emas, balki munosabat bildiruvchi subyektaga aylantiradi. Shuning uchun ham adabiy suhbat adabiy

tanqidning ommaga yetib boradigan, ta'siri tez seziladigan kommunikativ vositasi sifatida qadrlanadi.

Uchinchidan, metanazariy funksiyasi adabiy suhbatning ilmiy qiymatini belgilaydi. Chunki suhbat faqat asarni baholash yoki targ'ib qilish bilangina cheklanmaydi. U tanqidning o'zini ham muhokama maydoniga olib chiqadi. Suhbatlarda "qaysi mezon bilan baholaymiz?", "qaysi metod ishonchli?", "tanqidchining mas'uliyati nimada?", "adabiyotning vazifasi qanday?" kabi savollar ko'tariladi. Bu esa adabiyot haqidagi adabiyot ya'ni metadiskursni kengaytiradi. Adabiyotshunoslik o'z usullarini qayta ko'rib chiqadi, o'zini-o'zi tekshiradi va yangilaydi. Demak, adabiy suhbat nazariyaning tayyor xulosalarini takrorlash emas, balki nazariy fikrning tirik muhokama orqali harakatlanishi va rivojlanishiga turtki beradigan muhim mexanizmdir.

Muhokama. Yuqoridagi qarashlar adabiy suhbat janrining tipologik ko'rinishlari va tarixiy evolyutsiyasini kengroq nazariy kontekstda talqin qilishni talab etadi. Chunki adabiy suhbat faqat muloqot shakli emas, u adabiy jarayonning ichida ishlaydigan murakkab kommunikativ mexanizm bo'lib, estetik qadriyatlar, talqinlar va mezonlarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham natijalarni adabiyotshunoslikdagi yirik nazariy qoliqlar bilan taqqoslash adabiy suhbatning haqiqiy ilmiy maqomini aniqroq belgilashga yordam beradi. Polifoniya nuqtai nazaridan suhbat bitta ovoznig hukmi emas, balki bir nechta mustaqil ovozlarning teng huquqli to'qnashuvi va hamkorligi orqali ma'no hosil bo'ladigan maydondir. Bu yerda muhim jihat shundaki, adabiy suhbat axborot uzatish yoki tayyor xulosani e'lon qilish bilan cheklanmaydi: u ko'pincha haqiqatning subyektlararo yaratilishiga asos bo'ladi. Har bir ishtirokchi o'z estetik qarashlarini ilgari surgani uchun suhbat bilish jarayoni sifatida ko'rinadi. Inkor-tasdiq-to'ldirish prinsipi orqali umumiy tasavvurlar kengayadi, mezonlar aniqlanadi, talqin uflari ochiladi. Ikkinchi muhim natija adabiy suhbatning tarixiy evolyutsiyasi uning kommunikativ tabiatini keskin o'zgartirganidir. Antik davrda dialog ko'proq falsafiy-dialektik bilishning asosiy shakli sifatida ko'ringan bo'lsa, keyingi bosqichlarda (matbuot, jurnal, radio, televideniye va nihoyat internet davrida) suhbatning vazifalari kengaydi va ko'p qirrali bo'lib bordi. Bu jarayonni kommunikativ o'zgaruvchanlik deb atash mumkin. Adabiy suhbatning formati va auditoriyasi

kengaygan sari, u faqat bilish va talqin qilish vositasi bo'lishdan tashqari, ommaviy (publitsistik) instrumentga ham aylanadi. Suhbat endi nafaqat fikr beradi, balki uni tezkor tarzda muomalaga kiritadi. Adabiy hodisa haqida o'quvchi va jamiyatning adabiy tasavvurini tezroq shakllantiradi. Bunday o'zgarish kommunikatsiya texnologiyalarining rivoji bilan bevosita bog'liq.

Uchinchi talqin yo'nalishi adabiy suhbatning funksional integratsiyasidir. Tadqiqotda ko'rsatilgan aksiologik va diskursiv funksiyalar (baholash + tarqatish) aslida janrning adabiy tanqid tizimidagi markaziy o'rnini belgilaydi. Adabiy suhbat nafaqat estetik hodisa, balki ijtimoiy-amaliy institut sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Ushbu maqola adabiy suhbat janrining tipologik murakkabligini, tarixiy evolyutsiyasini va adabiy tanqid tizimidagi o'rnini yaxlit tarzda asoslab berdi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, adabiy suhbat oddiy hodisa emas. U mazmuni va kommunikativ vazifasiga ko'ra didaktik/falsafiy, polemik/tanqidiy, memuar hamda estetik/nazariy kabi asosiy tiplarda namoyon bo'ladi va bu tiplarda suhbatning maqsadi, ishtirokchilar pozitsiyasi hamda muloqotning ichki dinamizmi turlicha namoyon bo'ladi. Eng muhim jihati bu adabiy suhbatning polifunksionalligidir. U bir vaqtning o'zida bilish (gnoseologik), baholash (aksiologik) va g'oyalarni ommaga yoyish (diskursiv) vazifalarini bajarib, adabiy jarayonning tirik muhokama mexanizmini ta'minlaydi. Tarixiy tahlil esa janrning antik dialektik-dialogik an'anadan boshlab yangi davrda matbuot va jamoatchilik maydonida institutsionallashtirish, XIX–XX asrlardan e'tiboran esa ommaviy axborot vositalari bilan integratsiyalashgan intervyu hamda publitsistik dialog formatlari orqali ommaviylik va tezkor tarqatish yo'nalishida kengayganini ko'rsatdi. Bu jarayon og'zaki munozaraning jonli oqimi tahrir, nashr va auditoriya omili ta'sirida yozma-medial matn sifatida qayta tashkil topishini anglatadi. Shu ma'noda, adabiy suhbat adabiy tanqid tizimida yordamchi vosita emas, balki kanonlashtirish, mezon va metodlarni muhokama qilish, estetik pozitsiyalarni legitimlashtirish hamda adabiy maydondagi kuchlar nisbatiga ta'sir ko'rsatishda faol harakatlanadigan muhim mexanizmga aylanganini ko'rsatadi. Bu qarashlar adabiy suhbatga publitsistik shakl sifatida emas, balki adabiy-nazariy kategoriya sifatida yondashishni talab etadi.

ADABIYOTLAR

1. Файзуллаев О. Дialeктик тафаккур маҳсули . Тафаккур, 1998, №2, 31-бет.
2. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2024/entries/platorhetoric/?utm>
3. Bakhtin M.M. Speech Genres and Other Late Essays. – Copyright© 1986 by the University of Texas Press All rights reserved. – P.8-45.
4. Ahmedova Sh. Abdulla Oripovning adabiy o'ylari va suhbatlari haqida – "Shaxs ma'naviyatining shakllanishida til va adabiyotning roli" nomli Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari – B.25-32.
5. G'afurov I. U.Normatov Biobibliografiya. –T.: Mumtoz so'z, 2021. –B.44.